

Kisebbségek a Közel-Keleten

Minorités au Proche-Orient. Dossier coordonné par Rochdy Alili et Paul Balta. Hommes & Migrations N° 1172-1173, janvier-février 1994.

A franciaországi vendégmunkásokat és családjukat segítő alap, a FAS (Fonds d'action sociale pour les travailleurs immigrés et leurs familles) támogatásával megjelenő *Hommes & Migrations* tematikus szám keretében mutatja be a közel-keleti kisebbségeket. A főszerkesztő Philippe Dewitte és a számot összeállító Rochdy Alili által közösen jegyzett bevezető cikk megállapítja, hogy a közel-keleti példán tisztán követhetjük mindenfajta etnikai vagy vallási kisebbség kialakulását, a többséghez való viszonyát. Az olvasó kénytelen lesz „újrágondolni a kisebbség fogalmát, melyet a franciák csökönnyösen visszautasítanak”. A migráció kérdését a gyarmatbirodalmak összeomlásával együtt kell vizsgálni. A közel-keleti bonyodalmakat nyomon követve megérthetjük a vándorlási folyamatok okait és a kisebbségek azt követő létrejöttét. Ez fordítva is történhet, amikor a kisebbséggel kapcsolatos feszültségek migrációs folyamatot idéznek elő. (Megjegyzendő, hogy sok száz éve letelepedett népcsoportokra is előszeretettel alkalmazza a hatalmon lévő többségi ideológia a sürgősen integrálandó bevándorolt fogalmát [lásd az ezeréves Kolozsvár szemben a kétezer éves Napocával], és a strasbourggi kisebbségi keretegyezménynek is vannak ilyen irányba mutató részei.) A szerzők felteszik a kérdést, hogy valóban kell-e máris kisebbségekkel számolni Európában, hogy létük nem fenyegeti-e az egy és oszthatatlan nemzetállamot. A Közel-Kelet példája nem sok jóval kecsegtet, és Franciaország „libanonizációjának” képét vetíti előre.

Georges Corm a közel-keleti kisebbségekkel kapcsolatos nyugati magatartást vizsgálva szembehelyezi azt az arab, illetve oszmán birodalmi toleranciával. A kisebbség fogalma ebbe a térségbe Nyugat-Európából került át a helyi keresztények és heterodox muzulmán szekták megkülönböztető jelölésére. Az európai nemzetállami modell általánossá válása kikezdte a közel-keleti társadalmak évszázados pluralista alapjait, a kisebbségek pedig nemzetközi és regionális viszályok tétjévé váltak. A két társadalmi modell közti átmenet konfliktusait a nyugati típusú demokrácia képtelen kezelni. Miután a Nyugat (és elsősorban Franciaország) több száz éven át az Ottomán Birodalom keresztényeinek védnökeként lépett föl, a 20. században ezt a törekvést helyettesíteni látszik a zsidó állam megteremtésére és megszilárdítására irányuló kizárólagos és egyhangúlag elfogadott nyugati politika. Mintha a Nyugat kisebbségvédelmének eredménytelenségét egy kisebbségi állam létrehozásával próbálná kompenzálni.

A következő cikk az iszlám vallás nagyobb áramlatainak teljességre törekvő bemutatását célozza, amelyben a közismert síita-szunnita kettősséget több tíz, a próféta halálától szinte napjainkig lejátszódott ki- és elszakadás tarkítja. A libanoni háború folytán jobban ismert drúzok mellett többek között olyan szektákról olvashatunk, mint az „ördögimádó” *jazidik*, akik úgy vélik, hogy amikor a Sátán nem volt hajlandó Ádámnak hódolni, az Istenimádás legmagasztosabb formáját valósította meg. A képet még az is tarkítja, hogy a jazidik kurd nemzetiségűek, és az angolok oldalán harcoltak a törökök ellen a 20. század folyamán. Az *imamitáknak* a síitákon belüli ága a 16. században Iránban alakult ki, s Azerbajdzsánban, Irakban, Bahreinben és Afganisztán néhány törzsében vannak többségben. A tizenkettedik eltűnt próféta újramegjelenését várják. Az imamitákon belül megkülönböztetik még a 19. században született baháizmust, melynek külön cikket szentelt a folyóirat. A migrációk szempontjából érdekes, hogy ezt a modernista, női-férfi egyenjogúságot és erőszakmentességet hirdető vallást önként vállalt vándorlással is terjesztik, és

híveinek többsége (95 százalékuk) ma már nem Irán területén él. (Amit persze elősegített a mindenkori iráni állam hátrányosan megkülönböztető politikája is, különösen az 1979-es iszlám forradalom óta.)

Több cikk foglalkozik a keleti keresztény kisebbségekkel. A Jézus személyéről és természetéről vallott eltérő felfogások hamar megosztják a kereszténység bölcsőjének tekinthető közel-keleti Egyházat. Az 1054-es Keleti Egyházszakadás azután következik be, hogy a niceai Credót 1014-ben kiegészítik a nyugatiak. A keleti Egyház nem fogadja el a kitévelt, miszerint a Szentlélek nemcsak az Atyától, hanem a Fiútól is („filioque”) származik. A kölcsönös kiátkozásokat csak 1964-ben vonták vissza. A katolikusoktól a rítus szerint az ortodoxok a vízbemerítő kereszteléssel és a borba mártott áldozati ostyával különböznek. A házasság feloldható náluk, és többek között a gyóntatás is másképp zajlik. A kisebbségben élő közel-keleti ortodoxok egy részével a nyugatiaknak sikerült elfogadtatni Róma fennhatóságát, így például Szíriában és Libanonban 900 000 egyesült *maronita* él, akik az antiochiai szertartást követik, szemben 500 000 szintén Szíriában és Libanonban élő, bizánci rítusú egyesült *melhitával* (hogy csak a legnépesebb közösségeket említsük). Kevésbé ismert az Irakban élő 600 000 *kaldeus*, akik 1551 és 1778 között egyesültek Rómával, és a Krisztusban nemcsak két természetet, hanem két személyt is azonosító nesztoriánusoktól erednek. A Rómától elválasztott közel-keleti egyházak legnagyobbika a háromtól kilenc millió hívőt számláló monofizita *kopt* közösség, akikkel külön cikk is foglalkozik. Tizenkét milliós őslakosságként igázták le őket a muzulmánok a 7. században, és változó szerencsével illeszkedtek be az arab hódítók társadalmába. Az erősödő iszlám fundamentalizmus nyomán kialakult mai ellentmondásos helyzetük elsősorban az értelmiségi réteget kivándorlásra készíti. A libanoni keresztények újabban sokat veszítettek befolyásukból, és folyamatos kivándorlásuknak a vallási egyensúly megbomlása a következménye a muzulmánok javára. Szíriában politikai képviselőjük egyáltalán nincs a lakosság 6-7 százalékát kitevő görög ortodox keresztényeknek, gazdasági szempontból azonban nem szenvednek megkülönböztetést. A szerző szerint Szaddam Husszein hatalomra jutásával az összesen egymilliónyi iraki kaldeus keresztény (az egyesültek és a Rómától különállók együtt) helyzete javult, iskoláik, templomaik újra megnyíltak, sőt a kaldeus patriarcha a nyugatiak megdöbbenésére irigylésre méltónak nevezte a keresztények helyzetét Irakban a többi arab országhoz viszonyítva. Ezzel szemben a jeruzsálemi kereszténység folyamatosan csökken, sem a muzulmánok, sem a zsidók nem rokonszenveznek velük.

Antoine Sfeir a monofizita örmény egyház híveinek számát 1 millióra teszi Ecsmiadzin központtal. (Hozzá kell tenni ehhez, hogy az 1979-es szovjet népszámlálás 4, 1 millió örményt számolt össze a Szovjetunió egész területén, az Örmény SZSZK területén pedig 2,7 milliót. Az ecsmiadzini katolikoszhoz tartozó híveket egyébként ma már nem lehet kisebbségnek tekinteni, hiszen a független Örményország fő államalkotó nemzetét képezik. A szóban forgó cikkek viszont elsősorban vallási kisebbségekkel foglalkoznak, így például egy széljegyzetet leszámítva nem szerepelnek a török határ mellett Észak-nyugat Iránban óriási tömegben élő azerik, akiknek nyelve alig tér el az oszmán töröktől.) Az örmény diaszpóráról Aida Boudjikianian ír, történeti áttekintést adva a (Franciaországban az elmúlt hónapokban ismét ádag történészi vita tárgyát képező) 1915-ös örmény népirtásról, mely etnikai alapon lehetetlenné tette egy örmény nemzetállam létrehozását a kelet-anatóliai területek bevonásával. (A sors iróniája, hogy a Kemal Atatürk által - a kurdok segítségével - örménytelenített Kelet-Anatólia ma a kurd nemzeti mozgalom komoly feszültséget okozó tűzfészke.) Ma Törökországon belül

Isztambulban találunk jelentős számú örményt, és 4500 örmény gyermek jár örmény iskolába, bár a nemzetiségek létét országhatárain belül el nem ismerő török politika sorozatos törvényekkel igyekszik az örmény nyelvet kiszorítani a tanításból. A katolikusokkal együtt összesen 45 örmény templom van Isztambulban, de nehéz őket észrevenni, mert kupoláik nincsenek és felújításukat a hatóságok szigorúan korlátozzák. Ennek a cikknek a szerzője is kiemeli az arab országok toleranciáját, jelen esetben Szíriáét, sőt „Szíria politikai-katonai jelenléte Libanonban” új erőt ad a szíriai és a libanoni örmények kapcsolatainak. Az iráni és libanoni örmények fogyatkoznak, de van esély fennmaradásukra.

Christiane More a kurdok mai helyzetét elemzi. Számukat 12-15 millióra teszi Törökországban, 6 millióra Iránban, 3,5-4 millióra Irakban, 800 ezerre Szíriában és 153 ezerre a volt Szovjetunió országaiban. A hegylakó nomád kurdok történelmében sok a fehér folt, az örményekhez hasonlóan nekik is csalatkozniuk kellett a sèvres-i békeszerződés ígéreteiben. A kurd nacionalizmus hármasszorításban manőverezik: Atatürk török nacionalizmusa, a nagy arab nemzet eszméje, és a jelenlegi iráni rezsimnek a nép fogalmát elutasító iszlám közösségi doktrínája között állnak a kurdok. Bár nyelvileg a perzsákhoz állnak közel, a többségükben szunnita kurdokat Irán az iszlám forradalom óta még inkább szorongatja, igaz ugyan, hogy az iraki kurdokat viszont támogatta Irán, az iráni-iraki háború során. A kurd nemzeti mozgalom pontos történetét olvashatjuk országokra lebontva. A szerző 500 ezerre becsüli a németországi török vendégmunkások között a kurdokat, akik ott (a Törökországban szigorúan betiltott) Kurd Munkáspárt [PKK] valódi központját szervezték meg. A Törökországból kivándorolt kurdok külön gondja a kettős identitásvesztés, mivel útlevelük alapján törökként kezelik őket a fogadó szervek, ők pedig sokszor csak török a török állam nyelvet. (Ez valószínűleg túlzás, mert kelet-anatóliai hegyi falvakban a kisgyermekek valóban sokszor nem értenek semmit törökül, a felnőtt férfiakra ez azonban nem áll.) A cikk figyelmeztetéssel zárul: bármennyire mitikusnak tűnik is a független Kurdisztán, a jugoszláv események óvatosságra intenek elhamarkodott ítéletekkel kapcsolatban.

A közel-keleti kisebbségek között utolsóként a palesztin diaszpórát mutatja be Jean-Paul Chagnollaud. Izrael állam létrejöttének feltétele a palesztin őslakók exodusza volt, akik a 20. század elején az akkori Palesztina lakosságának 90 százalékát képezték. Ma Izraelben (az elfoglalt területek nélkül) 750 ezer izraeli arab él, ami az őslakosságának kevesebb, mint 20 százalékát adja. A palesztin nép példáján láthatjuk a „saját hazában kisebbségbe kerülés” fájdalmas esetét. Külön vizsgálja Chagnollaud az Izraelben maradt (kifelé és befelé sokáig egyaránt elszigetelt), és az elüldözött (menekülttáborokba jutott) palesztinok sorsát. A cikk záró sora elgondolkodtató: az izraeli-palesztin megállapodási sorozat „meg fogja adni a palesztinok számára azt, amit mindig is oly mélyen reméltek: saját útlevelét, zászlót, államot, egyszóval egy, az egész világ által elismert hazát.” Úgy tűnik tehát, mégiscsak léteznek kiválasztott népek (palesztinok vagy krajnai szerbek), akik „őslakosi jogon” nemcsak anyanyelvi jogokért, netán területi autonómiáért könyöröghetnek, hanem saját államuk szeparatista megalapítását is elnézik nekik.

A tematikus összeállításon kívül a folyóiratszám Riva Kastoryano és Altay Manco a franciaországi, illetve a belgiumi törökök beilleszkedési módjait vizsgáló két cikkét is tartalmazza.

A Szemle rovat részben szintén a közel-keleti kisebbségek témájához kapcsolódik. Így Ariel Schweitzer az izraeli-arab ellentét izraeli tilmekben való megjelenítéseit elemzi. A '30-as és '40-es évek cionista propaganda-filmjeiből teljességgel hiányoznak a palesztinok, hacsak nem helyi egzotikus háttérként

szerepelnek. Az 1950-es évek mozifilmjei ezt az áramlatot folytatják, de itt az arabok már mint gonosz háborús ellenfelek jelennek meg, és nem ritkán volt náci katonák segítik őket.

Később a '60-as években az arabok két táborra szakadnak, a haladást igenlők üdvözlik a fejlődést biztosító zsidó telepések érkezését, míg a gonoszok elvetnek mindenfajta modernizációt. Uri Zohar 1964-ben forgatja az első kritikus szemléletű filmet, ahol az arabok zsidónak öltözve egy jelenet erejéig a jók oldalára állhatnak. A '70-es években egyre több Izrael palesztin-politikáját bíráló film készül, közülük be is tiltják Ram Levi Hirbat *Hizaa* című filmjét, amelyben a palesztin exoduszt erőszakos eseményként mutatják be. E film mintájára sorra születtek az izraeli-palesztin együttélést szorgalmazó filmek, melyeknek sokszor tragikus vége ugyanakkor a rendezők reményvesztettségét sugallja a konfliktus megoldását illetően. A libanoni háborút követő baloldali kiábrándultság együtt jár a politikai témák mellőzésével a'80-as években. Ekkor külföldön élő izraeli rendezők (Michel Khelifi, Amos Gitai, Eyal Sivan) folytatják a palesztin kérdés bemutatását. A tanulmány zárószavában Ariel Schwizer reméli, hogy a legújabb politikai fejleményeknek köszönhetően az izraeli filmrendezők az eddigieknél derűlátóbban újra e kényes témához mernek majd nyúlni.

Palágyi Tivadar